

Η ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ ΩΣ ΤΟ «ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ»: Ο ADORNO ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΑΖΙΣΜΟ

ΦΩΤΕΙΝΗ ΒΑΚΗ

Τα δίπολα στην ιστορία της φιλοσοφίας, όπως παλαιό/νέο, Μεσαίωνας/νεωτερικότητα, βαρβαρότητα/πολιτισμός, με τον δεύτερο όρο να υπερτερεί αξιολογικά έναντι του πρώτου, είναι σημεία ιδεολογικών χρήσεων και καταχρήσεων αλλά και πολεμικών αντιπαράθεσεων των ιδεών. Η αξιολογική φόρτιση σημαινόμενων, όπως «νέο» και «πολιτισμός», που εντείνει η αντιπαράθεσή τους στα ριζικά έτερα τους, όπως «σκοτεινοί χρόνοι» και βαρβαρότητα ανα-νοηματοδότησε τον χρόνο της ιστορίας, αποδίδοντάς του προθέσεις, σκοπούς και μεγαλεπήβολα σχέδια.

Τα αντιθετικά ζεύγη «σκότος/Διαφωτισμός» και «βαρβαρότητα/πολιτισμός» γέννησαν τις γραμμικές θεωρίες προόδου και την περιοδολόγηση της ιστορίας σε στάδια, καθένα από τα οποία αξιολογείται ως ανώτερο από τα προηγούμενα. Για τον σκωτικό Διαφωτισμό, η αναγκαία μετάβαση από τα επονομαζόμενα «κακατέργαστα» στάδια του ανθρώπινου είδους στα οποία πρωταγωνιστούν οι βάρβαροι, τα άτακτα παιδιά της ιστορίας της ανθρωπότητας, ανυπότακτα, πολεμοχαρή και ελεύθερα από ιδιοκτησία, στα συναλλακτικά ήθη της κοινωνίας του εμπορίου περιβεβλημένης με το φωτοστέφανο της «ευπρέπειας», των «καλών τρόπων», της εκλέπτυνσης και του εξευγενισμού των ηθών, υπαγορεύεται από το πολιτικό αίτημα του εκσυγχρονισμού της Σκωτίας που επιτάσσει την δια παντός αποβολή των βάρβαρων Highlander (Χαϊλά-

Η Φωτεινή Βάκη διδάσκει φιλοσοφία στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

ντερ) στη χωματερή του παρελθόντος ή στην καλύτερη περίπτωση στην επικράτεια της μυθοπλασίας και του φολκλόρ.

Ακόμη και ο Rousseau (Ρουσώ), ο κατεξοχήν υμνητής του ευγενούς αγρίου του οποίου το εγκώμιο πλέκει στον *Λόγο περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, θεωρώντας τον ανώτερο από τον κοινωνικό άνθρωπο, εφόσον ο πρώτος «αποπνέει σχόλη και ελευθερία» ενώ ο δεύτερος εργάζεται ως τον θάνατό του ή «απαρνιέται τη ζωή για να κερδίσει την αθανασία»,¹ αξιώνει στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο* τη μετάλλαξη του στο ηθικό πρόσωπο του πολίτη.

Αν στις πραγματείες του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα ο βάρβαρος «εξευγενίζεται», παραμένοντας σιωπηλός και παροπλισμένος, ακίνδυνος και γραφικός, και αντιμετωπίζεται με την ευγενή συγκατάβαση που υποκρύπτει, ωστόσο, περίτεχνα την έπαρση του διαφωτισμένου και έλλογου ευρωπαίου, στον αρχαίο κόσμο ο βάρβαρος είναι ο ξένος, αλλόγλωσσος και αλλόθρησκος, ένα μίasma που πρέπει κατεπειγόντως να κρατηθεί εκτός των τειχών.

Εντούτοις, η βαρβαρότητα δεν παραπέμπει μόνο σε ένα μακρινό ιστορικό παρελθόν ή γεωγραφικό παρόν της ανθρωπότητας, αλλά και σε καταστατική συνθήκη του ίδιου του πολιτισμού. Δεν είναι το ριζικά έτερο του τελευταίου, αλλά αναγκαίος όρος συγκρότησής του. Ο βάρβαρος δεν είναι το αδιάσειστο άλλοθι της υπεροχής του «πολιτισμένου», αλλά ο αντικατοπτρισμός του, η μετωνυμία του κριτικού αναστοχασμού της κοινωνίας.

1. Η βαρβαρότητα ως το τελετουργικό του πολιτισμού

Η αέναη διαπλοκή της προόδου όχι μόνο προς την απελευθέρωση αλλά και προς τη βαναυσότητα, η βαρβαρότητα εν τέλει ως το τελετουργικό του πολιτισμού συνιστά την επωδό της *Διαλεκτικής του Διαφωτισμού* των Horkheimer και Adorno (*Χορκχάιμερ / Αντόρνο*).² «Στον αστερισμό του δήμιου», γράφουν, «συντελέσθηκε η ανάπτυξη του πολιτισμού [...] Δεν μπορεί κανείς να καταργήσει τον τρόπο και να του μείνει ο πολιτισμός. Η χαλάρωση και μόνο του τρόμου σημαίνει την αρχή της διάλυσης».³ Η θυσία και η μίμηση είναι οι εννοιολογικές εγγραφές των «πολιτισμένων» εκφάνσεων της βαρβαρότητας, για τους Horkheimer και Adorno. Συγκεκριμένα: η θυσία ήταν το παγανιστικό τελετουργικό δια του οποίου εξευμενίζονταν οι Θεοί και αμβλύνονταν οι αντιστάσεις της θεότητας-φύσης. Ο πολιτισμός, ο «θαυμαστός κόσμος» της νεωτερικότητας δεν ήρε τη θυσία αλλά την εξορθολόγησε. Η θυσία μετουσιώθηκε σε «ορθολογική» οργάνωση της εργασίας⁴ και ανα-βαπτίστηκε σε καταναγκασμό και ορθολογικό συμφέρον. Για να επαναλάβουμε το μοτίβο της *Διαλεκτικής του Διαφωτισμού*: το αντίτιμο της κυριαρχίας πάνω στην εξωανθρώπινη φύση είναι η κυριαρχία πάνω στον εαυτό που συνιστά τον πυλώνα της εκπολιτιστικής ορθολογικότητας. Ο άνθρωπος υποτάσσει τη φύση κατα-

στέλλοντας τον εαυτό του ως φύση, αλλοτριωμένος, ακρωτηριασμένος, ταπεινωμένος, τουτέστιν, αυτοθυσιαζόμενος:

«*Η ιστορία του πολιτισμού είναι η ιστορία της εσωστρέφειας της θυσίας. Με άλλα λόγια: η ιστορία της παραιτήσης. Κάθε παραιτούμενος δίνει από τη ζωή του περισσότερα από όσα του ανταποδίδονται, περισσότερη από τη ζωή που υπερασπίζεται. Αυτή εκτυλίσσεται μέσα στο πλέγμα της ψευδούς κοινωνίας. Η κοινωνική κακοδαιμονία είναι ότι όποιος θα ήθελε να αποφύγει την οικουμενική, άνιση και άδικη ανταλλαγή, να μην παραιτηθεί, να αδράξει κατευθείαν το ακέραιο όλον, αυτός θα τα έχανε τότε όλα, ακόμη και το πενιχρό υπόλοιπο που του παρέχει η αυτοσυντήρηση*».⁵

Η συγκρότηση του εαυτού στην ορθολογική υποκειμενικότητα της αυτοσυντήρησης, ριζικά διακριτής από την φύση που εκπίπτει σε αντικείμενο εκμετάλλευσης, συνεπάγεται την απώλεια του εαυτού. Το μοντέρνο υποκείμενο «πετάει τρόπον τινά τον εαυτό του προκειμένου να τον αποκτήσει»⁶ προσομοιάζοντας προς την ομηρική φιγούρα του πανούργου πλην μοναχικού Οδυσσέα που ενσαρκώνει τον πρώτο αστό που εξαπατά τη φύση ως «κανέναν», χάνοντας δηλαδή τον εαυτό του και παραδόξως μιμούμενος την νεκρική ακαμψία της. Η μίμηση, ωστόσο, ως το καμουφλάζ, η εξομοίωση των αδύνατων ζώων προς το περιβάλλον τους προκειμένου να προστατευθούν δεν παραπέμπει στην πρώτη φύση αλλά στη δεύτερη που διύλιζεται από την κοινωνικά οργανωμένη εργασία. Η κυριαρχία της πρώτης φύσης μόνο μέσω απόλυτης παράδοσης και ταύτισης με τη δεύτερη θα μπορούσε να αναγνωσθεί με μαρξικές διόπτρες. Η μίμηση ως ταύτιση ή αφομοίωση από την δεύτερη φύση, όχι τη φύση *sans phrase* αλλά την κοινωνικά διαμεσολαβημένη από την εργασία φύση, δεν φαίνεται να απέχει από την μαρξική έννοια της πραγματικής υπαγωγής κατά την οποία η αφηρημένη κυριαρχία της αξίας ως αυτοσκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής διαπλάθει τα υλικά μέσα πραγμάτωσής της. Έτσι, δεν χρησιμοποιεί πλέον το άτομο τα μέσα παραγωγής αλλά τα μέσα παραγωγής το άτομο.⁷ Ο κοινωνικός τρόπος παραγωγής, αν και ανθρώπινο δημιούργημα, διάκειται εκθροικτικά στον δημιουργό του ως ένα αμετάβλητο, αδιαπέραστο και αφηρημένο όλο, ως ένας μεγάλος Άλλος, ένας «άψυχος μηχανισμός ανεξάρτητος από τα εργάτες τους οποίους ενσωματώνει ως τα ζωντανά του εξαρτήματα»,⁸ εν τέλει, ως μια «φυσική δύναμη» ή αναβίωση της φρίκης του μυθικού πεπρωμένου και του αιώνιου καταναγκασμού στο οποίο καταδικάζονταν οι μυθικές φιγούρες που προσομοιάζει στις ρυθμικά επαναλαμβανόμενες κινήσεις των κωπηλατών του Οδυσσέα που εκτελούν τις εντολές του απρόσβλητοι από το τραγούδι των Σειρήνων.

Η βαρβαρότητα, ωστόσο, δεν είναι μόνο η ιδρυτική πράξη της κοινωνίας αλλά και μέσο επιβίωσής της, διασφάλισης της συνοχής της σε περιόδους κρίσης που φεύ-

γουν τα ψιμίθια και αποκαλύπτεται η ασχήμια. Οι «βάρβαροι» και αν ακόμη δεν υπήρχαν, θα έπρεπε να τους επινοήσουμε. Διότι «είναι και αυτοί μια κάποια λύση». Διαφορετικά διατυπωμένο: η βαρβαρότητα του σημερινού χρεοκοπημένου πλην high tech κόσμου είναι η ίδια η πράξη εφεύρεσης «βαρβάρων» που γίνονται οι αποδιοπομπαίοι τράγοι στους οποίους φορτώνεται ό,τι δεν μπορεί να αναιρεθεί: η οικονομική αδικία, η φθαρμένη, ρημαγμένη ζωή των θυμάτων της κρίσης.

2. Ο Adorno για τον ναζισμό

Η γένεση του ναζιστικού φαινομένου ως της κατεξοχήν όψης της σύγχρονης βαρβαρότητας ερμηνεύεται με βάση το προαναφερθέν σχήμα της *Διαλεκτικής του Διαφωτισμού*. Ο ναζισμός είναι η τυφλή, μνησικακή και λυσσαλέα εξέγερση της καταπιεσμένης φύσης, «των απωθούμενων και διαστρεβλωμένων από τον πολιτισμό ανθρώπων ενστίκτων και παθών»⁹ εναντίον της κυριαρχίας που γράφει μια δεύτερη, υπόγεια ιστορία. Ο μηχανισμός αυτός χρειάζεται τον άλλο, τον ξένο που τον μετατρέπει «σε αλληγορία της καταστροφής στην οποία κρύβεται το νόημα της δικής του πτώσης».¹⁰ Αν η εργαλειική αντιμετώπιση της φύσης ερμηνεύεται από τους Horkheimer και Adorno με βάση το εννοιολογικό σχήμα της μίμησης, ο ναζισμός συνίσταται σε μια αντεστραμμένη μίμηση ή μια εσφαλμένη προβολή.¹¹ Αν για την πρώτη, το υποκείμενο ως χαμαιλέων ενδύεται τα χρώματα του περιβάλλοντός του για να επιβιώσει, για την δεύτερη, το περιβάλλον, το «έξω», το αντικείμενο γίνεται προκρούστεια κλίνη που παίρνει τις διαστάσεις που τις επιβάλλει το υποκείμενο. Ο αιμοκαρής οπαδός του ναζισμού δεν παραλλάζει από τον μεγαλομανή, τον μανιοκαταδιωκτικό και τον απλό παρανοϊκό: αποδίδει στον κόσμο δικές του, λογοκρινόμενες υπό την πίεση του υπέρ-εγώ παρορμήσεις που ορμώνται από το Αυτό. Οι πάντες πλάθονται καθ' εικόνα και καθ' ομοίωση. Εχθρός είναι αυτός που έχει προεπιλεγεί ως εχθρός, ενώ το θύμα νοηματοδοτείται παρανοϊκά και αυθαίρετα ως ο πλέον επικίνδυνος διώκτης. Τούτη η αυθαίρετη επένδυση του εξωτερικού κόσμου με νόημα προέρχεται από την ανικανότητα του υποκειμένου να διαχωρίσει στο υλικό της προβολής του το δικό του από το ξένο μερίδιο. Γράφουν:

*«Ο παρανοϊκός αντιλαμβανόμενος τον εξωτερικό κόσμο μόνο σε ανταπόκριση προς τους τυφλούς σκοπούς του, δεν μπορεί παρά να επαναλαμβάνει τον εαυτό του που αλλοτριώθηκε σε αφηρημένη μανία [...] Ως αστρολόγος προικίζει τα άστρα με δυνάμεις που επιφέρουν την καταστροφή του αμέριμνου [...] Ως φιλόσοφος κάνει την παγκόσμια ιστορία εκτελέστρια αναπόδραστων καταστροφών και συντελειών. Ως πλήρως παρανοϊκός ή απόλυτα ορθολογικός εξοντώνει τον σηματοδεδεμένο με την ατομική τρομοκρατική πράξη ή με την καλομελετημένη στρατηγική της εξολόθρευσης».*¹²

Στο κείμενό του, του 1951, με τίτλο «Φροϋδική θεωρία και το μοντέλο της φασιστικής προπαγάνδας», ο Adorno διευρύνει το ερμηνευτικό σχήμα της *Διαλεκτικής του Διαφωτισμού*, καταφεύγοντας σε φροϋδικά δάνεια που προοιωνίζονται την άνοδο του ναζισμού. Για τον Adorno, η ερμηνεία του ναζισμού ως διεστραμμένης εξέγερσης της κοινωνικά απαγορευμένης φύσης κατά του πολιτισμού δεν παραπέμπει απλώς στην επιβίωση του αρχαϊκού μεσούσης της νεωτερικότητας, αλλά στην εσαεί και απρόσκοπτη αναπαραγωγή του δυνάμει του ίδιου του πολιτισμού της. Τούτη η ερμηνεία δεν θραύει μόνο την φιλελεύθερη αυταπάτη κατά την οποία η πρόοδος του πολιτισμού θα επέφερε αναπόφευκτα μεγαλύτερο βαθμό ανεκτικότητας και άρα την εξάλειψη της βίας, αλλά εγείρει αναπόφευκτα το εξής ερώτημα: γιατί οι μοντέρνοι δρώντες καταφεύγουν σε μοντέλα συμπεριφοράς που αντιφάσκουν κατάφωρα στον ορθολογικό και διαφωτισμένο πολιτισμό τους;¹³ Γιατί όσοι βυθίζονται στη μάζα, μολονότι δεν είναι «πρωτόγονοι», εντούτοις επιδεικνύουν πρωτόγονες συμπεριφορές που αντιτίθενται στο ορθολογικό πλαίσιο που επιτάσσει, υποτίθεται, το ιστορικό τους συγκείμενο; Σε αντίθεση προς την περιφρόνηση των μαζών στην οποία προέβησαν παλαιάς κοπής ψυχολόγοι βασιζόμενοι σε εμπειρικές παρατηρήσεις, ο Freud στο κείμενό του «ομαδική ψυχολογία και ανάλυση του εγώ», αποπειράται να ανιχνεύσει νηφάλια και με γνήσια διαφωτιστικό ενδιαφέρον τι είναι εν τέλει αυτό που κάνει μια μάζα.¹⁴

Για τον Freud (Φρόντ) δια στόματος Adorno, ο συνεικτικός δεσμός των ατόμων που παραδίδονται άνευ όρων στα πάθη τους και καταβυθίζονται στη μάζα είναι λιμπιντικής φύσης και συμπίπτει με τους μηχανισμούς της φασιστικής προπαγάνδας. Η τελευταία, σύμφωνα με τον Adorno, μεταφέρει τα ανορθόλογα αυταρχικά της μηνύματα και σκοποθεσίες όχι μέσω έλλογων αν όχι λογικοφανών ισχυρισμών, αλλά μέσω της έντεχνης αφύπνισης ενός μέρους της αρχαϊκής κληρονομιάς του υποκειμένου που εδράζεται στη φιγούρα του αρχηγού. Ο αρχηγός ως η ενσάρκωση ενός παντοδύναμου και αυταρχικού πατέρα είναι ο μόνος τρόπος να απωλέσει το υποκείμενο τη βούλησή του και άρα την ατομικότητά του και επομένως να παραδοθεί ηδονικά στη μάζα αλλά επιπλέον να υπερανάπληρώνει προσωπικά ελλείμματα: την αίσθηση αποτυχίας να εκπληρώσει τον ρόλο για τον οποίο προόριζε τον εαυτό του. Στη φιγούρα του αρχηγού προβάλλεται το ιδεώδες για το οποίο προαλειφόταν το υποκείμενο αλλά απέτυχε να πραγματώσει, ενώ ό,τι αποκλίνει από το παραπάνω δαιμονοποιείται ως επικίνδυνος ιός που απειλεί να μιάνει το σώμα και πρέπει να εξολοθρευθεί.

Αυτή η σύμφυση παθητικής-μαζοχιστικής στάσης και ναρκισσισμού πάνω στην οποία δομείται η ψυχαναλυτική ερμηνεία του ναζισμού εκφράζεται ανάγλυφα, κατά τον Adorno, στη μορφή του Hitler (Χίτλερ), ο οποίος παρου-

σιαζόταν ταυτοχρόνως ως «σούπερμαν» και ανθρωπάκος, ένας «εξ ημών των ιδίων», απρόσβλητος από τη σαγήνη του υλικού και πνευματικού πλούτου. Μια γκροτέσκα σύνθεση του King Kong (Κινγκ Κονγκ) και του συνοικιακού κουρέα.¹⁵ Όπως στην εκκλησία και στον στρατό το αντικείμενο της αγάπης εξιδανικεύεται σε μια θρησκευτική εικόνα ή στην «πατρίδα» που γίνεται και ο συνεκτικός ιστός της ομάδας, ομοίως στον ναζισμό ο αρχηγός απεμπολεί τη μορφή του στοργικού πατέρα και ενδύεται αυτήν της απειλητικής εξουσίας, ενώ η αγάπη μετατίθεται στην αφηρημένη ιδέα της «Γερμανίας» και της «φυλής».¹⁶ Ο αρχηγός άλλωστε μπορεί να αγαπηθεί μόνον όταν δεν αγαπάει ο ίδιος.¹⁷

Παρ' όλα αυτά, ο Adorno σπεύδει να υπογραμμίσει το εξής: δεν γεννούν τον ναζισμό οι ψυχολογικές προδιαθέσεις. Ο φασισμός αντίθετα ανιχνεύει έναν ψυχολογικό χώρο εκμεταλλεύσιμο από εκείνες τις δυνάμεις που αποπειρώνται να τον πραγματώσουν για καθαρά μη ψυχολογικούς, οικονομικούς και πολιτικούς λόγους.¹⁸ Στο ίδιο πνεύμα, ο Erich Fromm (Έριχ Φρομ) υποστηρίζει ότι «οι ψυχολογικές αιτίες δεν ήταν η αιτία του ναζισμού», αλλά η ανθρώπινη μαγιά της ανάπτυξης και μαζικότητάς του,¹⁹ ενώ σύμφωνα με τον διάσημο αφορισμό του Horkheimer: «όποιοι δεν είναι προετοιμασμένοι να μιλήσει για τον καπιταλισμό, καλύτερα να σιωπήσει για τον φασισμό».

Η ενδελεχής ανάλυση της σχέσης καπιταλισμού και φασισμού θα υπερέβαινε τα όρια της παρούσας συζήτησης. Θα ήταν σημαντικό ωστόσο να υπογραμμιστεί το εξής: η θέση του Horkheimer κατά την οποία ο «φασισμός είναι η κρυμμένη αλήθεια της νεωτερικότητας» και επομένως η κριτική του επί τη βάση φιλελεύθερων αρχών ισοδυναμεί με προσφυγή στην ίδια την εξουσία που τον γέννησε» διατρέχει τον εξής κίνδυνο: υιοθετώντας υπόρρητα το ντετερμινιστικό μαρξιστικό σχήμα «βάση/εποικοδόμημα» ταυτίζει απολύτως τον κλασικό φιλελευθερισμό με τον καπιταλισμό εκλαμβάνοντας λειτουργιστικά τον πρώτο ως ιδεολογικό δεκανίκι του τελευταίου. Υπάρχει όμως πάντα ένα αξιακό πλεόνασμα στις έννοιες που υπερβαίνει την στρεβλή πραγμάτωσή τους στην επικράτεια της ιστορίας.

Δεύτερον: αναμφίβολα, ο φασισμός ήταν μια απάντηση στην κρίση του '30 και ένας μηχανισμός υπέρβασης της ανικανότητας του γερμανικού κεφαλαίου να ανταγωνιστεί τα εθνικά κεφάλαια άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Όπως αναφέρει εύστοχα ο Franz Neumann (Φραντς Νόυμαν) στο *Behemoth*, η καπιταλιστική οικονομία δεν καταργήθηκε ούτε μετασχηματίστηκε σε κρατικά σχεδιασμένη αλλά ενδύθηκε απλώς τη μορφή των μονοπωλίων. Οι ευθείες παρεμβάσεις του κράτους μέσω των καρτέλ, του ελέγχου των τιμών και της ρύθμισης της αγοράς υπηρετούσαν το κέρδος, ενώ η καταλήστευση της ιδιοκτησίας από το κράτος μέσω της «αριανοποίησης» των εβραϊκών περιουσιών και της «γερμανοποίησης» των ξένων βιομηχανιών ωφέλησε τους τιτάνες της ιδιωτικής οικονομίας. «Οι

επαγγελματίες της βίας γίνονται επιχειρηματίες» γράφει, «και οι επιχειρηματίες, επαγγελματίες της βίας».²⁰

Παρ' όλα αυτά και σε αντίθεση με μια αποστεωμένη εκδοχή του μαρξισμού που προσλαμβάνει τις ιδέες ως φαντασμαγορικές αντανάκλασεις της οικονομικής δομής, ο φασισμός αυτονομείται ιδεολογικά και διαγράφει μια δυναμική πορεία που ανεξαρτητοποιείται από την οικονομική μήτρα που τον γέννησε. Ο φασισμός δεν ήταν μια εναλλακτική νεωτερικότητα ή η αιμοσταγής ουτοπία του «νέου ανθρώπου» που θα γεννήσει η καταστροφή του παλαιού σύμφωνα με τις θεωρίες της σχολής της «νέας συναίνεσης»²¹, αλλά μια εξέγερση κατά της νεωτερικότητας, η κήρυξη του πολέμου εναντίον της ατομικής ελευθερίας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, της «δημόσιας χρήσης του λόγου», της εκκοσμίκευσης και η μετά βδελυγμίας αποκήρυξη της «λατρείας του Μαμμωνά». Επαγγέλλεται την κάθαρση του σάπιου σώματος της φιλελεύθερης δημοκρατίας μέσω της λατρείας μιας εθνικής κοινότητας που θα μεταμόρφωνε την Γερμανία στον «οίκο του Θεού» και θα γεννούσε τον «νέο άνθρωπο». Οι αξίες, ωστόσο, από τις οποίες εμφορείται ο φερόμενος νέος άνθρωπος υπαγορεύονται από την απαξίωση του 1789 και είναι μια καρικατούρα του προνεωτερικού κόσμου του μύθου και της φύσης: η ρώμη και η άνευ όρων υποταγή, η πίστη στο αλάθητο του ηγέτη, ο απάνθρωπος φανατισμός, το καλτ του αίματος και της φυλής.

Η Arendt (Άρεντ) στο βιβλίο της για την καταγωγή του ολοκληρωτισμού, θεωρεί τον τρόπο και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ως τους πυλώνες του φασισμού. Η φρίκη του φασισμού, για την Arendt, συνίσταται στο γεγονός ότι η τρομοκρατία δεν αφορά απλώς τους πολιτικούς αντιπάλους αλλά δυνάμει οποιονδήποτε, τον άνθρωπο της «διπλής πόρτας» τον «υπεράνω πάσης υποψίας». Ως προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, γίνονται η πρωταρχή του ολοκληρωτισμού, παραδόξως όχι τόσο για την σαδιστική βία, αλλά γιατί, με τα λόγια της ίδιας της Arendt, «καθίστούν τον άνθρωπο περιττό», πλεονάζοντα.²²

3. Οι ναζισμοί του 21ου αιώνα

Σήμερα, ακόμη και στην «πολιτισμένη» επικράτεια του πλανήτη που έχει σύνταγμα, τυπικούς θεσμούς αντιπροσώπευσης, πολιτικά κόμματα και εκλογές, ένας ιδιότυπος τρόμος διαχέεται, απρόσωπος και χωρίς κέντρο, που εν είδει μετα-νεωτερικής ειμαρμένης τιμωρεί και καταδικάζει σε αέναο καταναγκασμό όπως οι Θεοί τις μυθικές φιγούρες του Σισύφου ή του Ταντάλου. Οι βάρβαροι του «παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος» δεν είναι πλέον σε κατάσταση αναμονής ή πολιορκίας, επελαύνουν στον πλανήτη, λαφυραγωγούν ξεριζώνοντας εκατομμύρια ανθρώπων του τρίτου κόσμου και καταδικάζοντάς τα σε διαρκή μετανάστευση, δημιουργώντας τον «νέο άνθρωπο» του ευέλικτου και χρεωμένου. Το χρέος σήμερα ως «γε-

νική συνθήκη της κοινωνικής ζωής» γίνεται κατασταλτικός μηχανισμός, η πιο σκληρή μορφή κοινωνικού ελέγχου, πειθάρχησης και τρομοκρατίας.

Αν τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ήταν το αδιάσειστο τεκμήριο της ανθρώπινης θηριωδίας και η μεγαλύτερη κλεψύδα του Διαφωτισμού που ήθελε τον άνθρωπο φορέα του λόγου και της αξιοπρέπειας, κατά Arendt, διότι τον απαξίωσε ως πλεονάζοντα, ο σημερινός νεοφιλελεύθερος, παγκοσμιοποιημένος καπιταλισμός επανεφευρίσκει τα στρατόπεδα και τις φυλακές των υπεράριθμων, των σκάρτων εμπορευμάτων του, των ανθρώπων μιας χρήσης που δεν είναι πλέον αξιοποιήσιμοι από το κεφάλαιο. Αν ο ναζισμός εξόντωνε τους πλεονάζοντες στους θαλάμους αερίων, ο παγκοσμιοποιημένος καπιταλισμός τους στοιβάζει σε ανθρώπινες αποθήκες ή στις παραγκουπόλεις, αφήνοντάς τους να σήπονται ή να αναμένουν εσαεί σαν μπεκετιανά ναυάγια τον Γκοντό, δηλαδή το τίποτα. Και αν το μεταπολεμικό κοινωνικό κράτος ενσωμάτωνε τους «πλεονάζοντες», το σημερινό κράτος κοινωνικού ελέγχου τους περιθωριοποιεί, τους δαιμονοποιεί και τους ποινικοποιεί. Άλλωστε, αν η ανθρώπινη μάζα των νεόπτωχων, ανέργων, χρεωμένων και ευέλικτων αφηρόταν ανεξέλεγκτη θα μπορούσε δύναμι να γίνει απειλητική δύναμη. Επιπλέον, ο υπεράριθμος λειτουργεί ως μάθημα εκφοβισμού για τον απασχολούμενο. Οφείλει να υπακούει τυφλά τον εργοδότη του, να «κάθεται φρόνιμος» και ουδέποτε να διαμαρτύρεται για τη μείωση του μισθού του. Λειτουργεί, όμως, και ως ο αποδιοπομπαίος τράγος του επονομαζόμενου μπλοκ της «λευκής εργασίας» που έπαψε να χαίρει προνομίων και καταδικάστηκε στην επισφάλεια και την ευελιξία.

Ο φασισμός του 20ού αιώνα ως το υβρίδιο αυταρχικής πολιτικής εξουσίας και εθνικού κεφαλαίου ήταν και ένας μηχανισμός ανταγωνισμού με άλλα εθνικά κεφάλαια. Τον 21ο αιώνα αναδύεται ένας νέος, ιδιότυπος, ύπουλος και «φιλικός», όπως τον αποκαλεί ειρωνικά ο Bertram Gross (Μπέρτραμ Γκρος),²³ που φαίνεται να αποτελεί το σύμπτωμα της δικτατορίας του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού. Η αδυναμία διασφάλισης κοινωνικής συναίνεσης στις τεράστιες δομικές ανισότητες και στην εξαθλίωση που δημιουργεί οδηγούν στη μεγάλη μετάβαση από το κοινωνικό κράτος στο κράτος ελέγχου, σε ένα παγκόσμιο high-tech πανοπτικόν μέσα από τον εγκλεισμό, την αστυνόμευση, τους νόμους κατά της μετανάστευσης, την ξеноφοβία, τα πογκρόμ του Ξένιου Δία, τις παραγκουπόλεις και τα γκέτο των μητροπόλεων.

Εν κατακλείδι, η σημερινή «κοινοτοπία του κακού», οι νεο-φασιστικές οργανώσεις του 21ου αιώνα δεν ξεπρόβραλαν εν κενώ. Ο φόβος δεν ήταν μόνο ο μεγάλος πρωταγωνιστής και το ισχυρό κίνητρο ίδρυσης κράτους στον Λεβιάθαν του Hobbes (Χομπς) ούτε το σήμα κατατεθέν των ολοκληρωτικών καθεστώτων του 20ού αιώνα. Ο φόβος είναι και ο απόλυτος κυρίαρχος του νέου ανθρωπότηπου

του 21ου αιώνα. Του χρεωμένου, του τρομοκρατημένου που παρανοεί και τρομοκρατεί αδύναμους που βλέπει πανίσχυρους διώκτες, του επιτηρούμενου που επιτηρεί, του «μεσοποιημένου»²⁴ κατά Negri και Hardt (Νέγκρι / Χαρντ), που προσλαμβάνει την πραγματικότητα διυλισμένη από τους λόγους και τα σύμβολα του μεγάλου μίσους των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Δεν είναι μόνο ο φόβος απέναντι στις δυνάμεις εξουσίας και την αστυνομία, αλλά και ο φόβος απέναντι στον άλλο, τον ξένο. Τελικά «υπάρχουν δύο πρόσωπα του δράματος», γράφουν οι Negri και Hardt, «σε μια κοινωνία ασφάλειας: οι έγκλειστοι και οι φύλακες. Και καλείσαι να παίξεις και τους δύο ταυτόχρονα».²⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 J. J. Rousseau, *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, μτφρ. Μέλιω Αλεξίου-Καναγκίνη / Κώστας Σκορδύλης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1999, σ. 147.
- 2 Τέοντορ Β. Αντόρνο / Μαξ Χορκχάιμερ, *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, επιμ. Γεράσιμος Κουζέλης, επίμ. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, Νήσος, Αθήνα 1996, σ. 279, 282.
- 3 *Αυτ.*, σ. 351.
- 4 *Αυτ.*, σ. 292.
- 5 *Αυτ.*, σ. 106.
- 6 *Αυτ.*, σ. 96.
- 7 Karl Marx, *Capital*, μτφρ. Ben Fowkes, επιμ. Ernest Mandel, Penguin Books, τόμ. I., Λονδίνο 1992, σ. 425.
- 8 *Αυτ.*, σ. 269.
- 9 Αντόρνο / Χορκχάιμερ, *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού*, ό.π., σ. 370.
- 10 *Αυτ.*, σ. 313.
- 11 *Αυτ.*, σ. 306.
- 12 *Αυτ.*, σ. 311-12.
- 13 Theodor W. Adorno, «Freudian Theory and the Pattern of Fascist Propaganda», στο *The Essential Frankfurt School Reader*, επιμ. Andrew Arato / Eike Gebhardt, Continuum, Ν. Υόρκη 1994, σ. 121.
- 14 *Αυτ.*
- 15 *Αυτ.*, σ. 127.
- 16 *Αυτ.*, σ. 123.
- 17 *Αυτ.*, σ. 127.
- 18 *Αυτ.*, σ. 135.
- 19 Erich Fromm, *Escape from Freedom*, Henry Holt, Ν. Υόρκη 1969 [α' έκδ. 1941], σ. 216.
- 20 Franz L. Neumann, *The Structure and Practice of National Socialism, 1933-1944*, Harper, Ν. Υόρκη 1966 [α' έκδ. 1944], σ. 660.
- 21 Η θέση περί φασισμού ως εναλλακτικής νεωτερικότητας προσυπογράφεται κυρίως από τον David D. Roberts στο κείμενό του, «Fascism, Marxism and the Question of Modern Revolution», *European Journal of Political Theory* 9/2 (2010), σ. 183-201, ενώ ο βασικότερος εκπρόσωπος της σχολής της νέας συναίνεσης είναι ο Joachim Fest και ιδιαίτερα το έργο του *Der Zerstorte Traum: vom Ende des utopischen Zeitalters*, Siedler Verlag, Βερολίνο 1991.
- 22 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Schocken Books, Ν. Υόρκη 2004, σ. 592, 612. Βλ. επίσης Lotte Kohler / Hans Saner (επιμ.), *Hannah Arendt and Karl Jaspers: Correspondence 1926-1969*, Harcourt Brace Jovanovich, Ν. Υόρκη 1992, σ. 166.
- 23 Bertram Gross, *Friendly Fascism: the New Face of Power in America*, South End Press, Βοστώνη 1980.
- 24 Michael Hardt / Antonio Negri, *Να πάρουμε τη σκυτάλη*, μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012, σ. 25-31.
- 25 *Αυτ.*, σ. 32.